

СОЦІАЛЬНЕ СИРІТСТВО В УКРАЇНІ

ЯК СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНА І ПРАВОВА ПРОБЛЕМА

Соціальне сирітство – явище, зумовлене ухилянням або відстороненням батьків від виконання своїх обов'язків щодо неповнолітньої дитини, є досить поширеним у багатьох країнах, зокрема й в Україні. Серед основних його причин відзначають демографічні ускладнення, деформацію шлюбних відносин, кризу інституту сім'ї, соціально-економічні проблеми, а саме безробіття, тяжке матеріальне становище, відсутність необхідних житлових умов, бідність, а також збільшення кількості соціально-неблагополучних сімей, які не спроможні виконувати свої функції утримання та виховання дітей через асоціальну поведінку батьків, алкоголізм, наркоманію, насильство в сім'ї. В той же час проблему соціального сирітства в останні часи все частіше пов'язують з трудовою міграцією українців, яка набула масового характеру. Сьогодні в Україні до усіх цих причин додалася ще одна – воєнні дії на території нашої держави. Активні бойові дії на території України мають катастрофічні наслідки, ставлять сім'ї у кризові ситуації і можуть призводити до розлуки батьків і дітей. За даними соціологічної групи «Рейтинг», 44% українців довелося тимчасово розділитися зі своєю сім'єю. Найбільше таких на сході (54%), найменше – на заході (39%) [1].

Позбавлення дитини батьківського піклування, незалежно від причин, є серйозною соціально-психологічною проблемою для суспільства, адже діти позбавлені батьківського піклування мають суттєві труднощі у побудові міжособистісних стосунків; більш схильні до потрапляння під вплив поганих компаній; вживання наркотиків, алкоголю; скоєння правопорушень; мають більше хронічних захворювань унаслідок послаблення контролю за здоров'ям дитини; мають емоційні розлади, відчуття непотрібності й незахищеності від

зовнішнього світу [2]. Крім цього, позбавлені особистого досвіду сімейного проживання такі діти можуть стикатися з проблемами при створенні власної сім'ї, негативні наслідки чого повною мірою виявляться вже в недалекому майбутньому.

Метою дослідження є дослідження поняття "соціальне сирітство", а також аналіз соціально-психологічних та правових аспектів даного явища.

У сучасному науковому просторі поняття «соціальне сирітство» є досить поширеним, цьому явищу присвячено багато досліджень як теоретичного, так і прикладного характеру. Так Л. Кальченко визначає соціальне сирітство як «особливий соціально-патологічний стан дитинства, що характеризується наявністю у суспільстві дітей, які залишилися без піклування біологічних батьків, що фактично не здійснюють своїх обов'язків щодо виховання, розвитку і соціалізації власних дітей у зв'язку із соціально-економічними, моральними, психолого-педагогічними, медичними причинами через відсутність достатніх матеріальних, фінансових, соціокультурних, загальних соціальних умов для виконання батьківських обов'язків та недостатність у них почуття відповідальності, любові та милосердя» [3]. Х. Ілік у своїй дисертації виокремлює дві категорії дітей, яких можна віднести до соціальних сиріт:

1) особлива соціально-демографічна група дітей, які з різних соціальних, економічних, політичних, морально-психологічних причин залишилися сиротами при живих батьках, котрих в установленому чинним законодавством порядку позбавили батьківських прав та які знаходяться під захистом держави чи суспільства;

2) діти, які «юридично належать» своїй родині, проте фактично позбавлені належного піклування, оскільки батьки повноцінно не виконують своїх обов'язків чи зловживають своїми батьківськими правами, що перешкоджає нормальному розвитку дітей, а іноді становить загрозу для їхнього здоров'я та життя [4].

Що ж стосується правового визначення даного терміну, то у сучасному правовому полі тлумачення саме такого терміну відсутнє, в українському

законодавстві поширеним є використання понять «дитина-сирота» та «дитина, позбавлена батьківського піклування». Згідно Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», дитина-сирота – дитина, в якій померли чи загинули батьки; діти, позбавлені батьківського піклування, – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти [5]. Як бачимо, зміст терміну «діти, позбавлені батьківського піклування» повністю відповідає змісту поняття «соціальні сироти». Крім цього, як показує аналіз інших нормативно-правових актів, термін «соціальне сирітство» в них використовується. Зокрема метою Національної стратегії профілактики соціального сирітства на період до 2020 року є створення належних умов для забезпечення реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї, запобігання поширенню соціального сирітства [6]. У Національній стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки зазначається, що «бідність родин, складні життєві обставини, недостатність на місцевому рівні послуг з підтримки дітей та сімей з дітьми зумовлюють дитячу бездоглядність, призводять до соціального сирітства» [7].

Перешкоджає роботі з попередження та подолання соціального сирітства відсутність достовірних даних про кількість дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема Міністерство соціальної політики оперує даними щорічного моніторингу закладів інституційного догляду, що звичайно на надає повної інформації про кількість соціальних сиріт.

Визнання державою і суспільством важливості даної проблеми вимагає рішучих заходів для її вирішення. Рішучі кроки у цьому напрямку начебто уже здійснено. Мова йде про прийняття у 2017 році Національної стратегії реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017–2026 роки [7]. Розроблені згідно з цією стратегією плани заходів повинні суттєво розширити можливості запобігання соціальному сирітству, в першу чергу, шляхом надання різноманітної допомоги сім'ям, які опинилися у складних життєвих обставинах, консультування та інформування.

На жаль, звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг [8] свідчить, що реформа деінституціалізації не досягла своєї мети через прийняття неефективних управлінських рішень та відсутність єдиного керуючого центру. Більшість впроваджених заходів, які передбачали скорочення мережі закладів, не вплинули на стан деінституціалізації дітей, а призвели лише до викривлення статистики, приховання реальної картини та негативних явищ. Зокрема доведено, що виведення дітей із закладів інституційного догляду та виховання шляхом повернення у біологічну сім'ю часто відбувається лише на папері, без належного вивчення умов для цього, а фактично діти при цьому опиняються в умовах небезпеки для життя та здоров'я, а тому подекуди практично відразу знову вилучаються з таких родин та повертаються до закладів [8].

Як зазначено у звіті, система органів та служб у справах дітей в країні фактично зруйнована, внаслідок чого на всіх її рівнях відсутня реальна спроможність здійснювати функції щодо захисту прав дітей. До цього часу не всі територіальні громади створили служби у справах дітей та укомплектували їх. Так, станом на 01.02.2021 р. служби у справах дітей були утворені лише в 821 громаді (57 %) [8]. Реформа децентралізації, що була покликана передати якомога більше прав та повноважень на місця, не з'ясувала реальну спроможність їх реалізації. Новоутворені служби у справах дітей часто не в змозі виконувати свої повноваження, бо іноді мають єдиного спеціаліста, який займається проблемами дітей, працює у складі відділу економічного розвитку або в складі загального відділу, або у відділі соціальної роботи. Крім цього уваги потребує спеціалізоване навчання фахівців із соціальної роботи, що працюють у громадах. Саме на їхні плечі лягає основна робота з профілактики сирітства й надання профілактичної допомоги тим сім'ям, які балансують на межі. Таке навчання має відбуватися на постійній основі. Ці люди в підсумку повинні стати високопрофесійними фахівцями, які запобігають соціальному сирітству, а не борються з наслідками.

Практика впровадження численних реформ в Україні показує, що вирішення будь-яких проблем лише адміністративними методами є неефективною. Проблема соціального сирітства, бездоглядності частини дітей може бути вирішена лише комплексно у контексті загального соціально-економічного та демографічного оздоровлення українського суспільства, покращення економічної ситуації, подолання різних соціальних патологій. Для цього необхідним є поєднання об'єктивних (організаційно-правових) та суб'єктивних (соціально-психологічних) чинників профілактики соціального сирітства, які забезпечуть впорядкованість та узгодженість діяльності державних структур, які приймають участь у здійсненні механізму державного управління профілактикою соціального сирітства, підтримка виховного потенціалу родини, раннє виявлення можливих криз та збереження родин, перехід від застосування караючих функцій відносно сім'ї до її всебічної підтримки і захисту.

Список літератури

1. Шосте загальнонаціональне опитування: адаптація українців до умов війни (19 березня 2022). Соціальна група «Рейтинг». URL: https://ratinggroup.ua/research/ukraine/shestoy_obschenacionalnyu_opros_adaptaciya_ukraincev_k_usloviyam_voyny_19_marta_2022.html (дата звернення: 28.04.2022)
2. Малиновська О. А. Трудова міграція: соціальні наслідки та шляхи реагування. Київ : НІСД, 2011. 40 с.
3. Кальченко Л. Соціальне сирітство як суспільне явище: поняття і причини виникнення. *Вісник ЛНУ ім. Т. Шевченка*. 2012. №19(254). Ч. II. С. 160-170.
4. Ілік Х. В. Соціальне сирітство в контексті сучасних міграційних процесів в Україні : автореф. дис. канд. соц. наук: 22.00.04. Львів, 2018. 19 с.
5. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 13.01.2005 № 2342-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15>
6. Національна стратегія профілактики соціального сирітства на період до 2020 року від 22.10.2012 № 609/2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/609/2012>
7. Національна стратегія реформування системи інституційного догляду та виховання дітей на 2017-2026 роки від 09.08.2017 р. № 526. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/526-2017>
8. Про звіт Тимчасової слідчої комісії Верховної Ради України з питань розслідування випадків та причин порушення прав дитини під час здійснення децентралізації повноважень з питань охорони дитинства, реформування системи закладів інституційного догляду та виховання, реалізації права дитини на сімейне виховання та усиновлення, розвитку (модернізації) соціальних послуг від 14.07.2021 № 1642-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1642-20>